
Wegen van wederkerigheid: geefrelaties tussen ouders en kinderen

Ouders schenken kinderen het leven. Het is opvallend dat ons taalgebruik aan deze meest oorspronkelijke relatie tussen ouders en kinderen het begrip 'schenken' heeft gegeven. Ouders dragen iets over aan hun kinderen zonder dat daar in beginsel iets tegenover staat. Het is de vraag of kinderen hun leven ook als een geschenk ervaren of dat op latere leeftijd als een geschenk gaan zien. Jonge kinderen zijn langdurig afhankelijk van hun ouders of opvoeders. De volwassenwording duurt bij mensen veel langer dan bij andere primaten. Deze periode wordt gekenmerkt door zorgzaamheid, die meer dan alleen de lichamelijke of fysieke zorg behelst. Spreken, spelen, omgaan met andere mensen en het overnemen van allerhande gewoonten en manieren van doen, worden allemaal in deze lange socialisatie aangeleerd. Met recht kan men dit een periode van eenzijdige sociale overdracht noemen. Wel verwachten ouders van hun kinderen dankbaarheid en vreugde. Simmel heeft als een van de weinige sociologen aandacht geschonken aan deze dankbaarheid als keerzijde van de gift (Simmel 1958, 443). Tegenover de eerste gift van het leven staat een nooit helemaal in te lossen schuld, die de dankbaarheid voortbrengt. Van jonge kinderen wordt echter nog weinig verwacht, dat in een directe zin iets teruggeeft aan ouders.

In sommige hedendaagse culturen in Azië, zoals in India, is er minder sprake van eenrichtingsverkeer. Ook daar schenken ouders het leven aan kinderen, maar het verwekken van kinderen staat in het teken van praktische noodzaak of van voorziening in behoeften. Hoe meer kinderen, hoe meer zekerheid omtrent het materiële bestaan. Kleine kinderen worden van jongsafaan gedwongen mee te helpen in de strijd om het bestaan. Later moeten de kinderen in de meest letterlijke zin voor hun ouders zorgen, hen meestal in het eigen huis opnemen en tot hun dood in hun materiële onderhoud voorzien. Kinderen doen dit in de verwachting dat zij zelf, wanneer zij eenmaal oud geworden zijn, ook aanspraken kunnen maken op de steun van hun eigen kinderen. Het gedrag van ouders ten opzichte van kinderen blijkt hier te berusten op een stilzwijgende en cultureel hecht verankerde wederkerigheid-op-lange-termijn. In hoeverre is de westerse cultuur een

uitzondering gaan vormen op dit wederkerigheidspatroon? Zijn in onze cultuur nog elementen van directe wederkerigheid tussen ouders en kinderen te herkennen?

In deze bijdrage staan twee vragen centraal: 1) is er sprake van een verandering in wederkerigheidsrelaties tussen ouders en kinderen, met name een verandering van directe naar indirecte vormen van wederkerigheid; 2) wat gebeurt er in de huidige samenleving binnen gezinnen en families ten aanzien van directe en informele ruil- en giftrelaties, zowel in het feitelijke gedrag als in de hiermee gepaard gaande gevoelens ten opzichte van elkaar?

We zullen deze vragen eerst verkennen aan de hand van de belangrijkste theorieën over wederkerigheid, om vervolgens nader in te gaan op de specifieke reciprociteit tussen ouders en kinderen. Enkele empirische gegevens over de informele giftrelaties tussen ouders en kinderen ontleen we aan een onderzoek dat in 1992 door ons is verricht bij een representatieve steekproef uit de Nederlandse bevolking.¹ De onderlinge wederkerigheidsrelaties zijn onderzocht aan de hand van het geven en ontvangen van geschenken, geld, gastvrijheid en het wederzijds verlenen van hulp en zorg. Anders dan in het onderzoek van Godbout, *l'Esprit du Don* (1992), vielen de erfenissen (erfstukken en andere kostbaarheden die worden overgedragen bij de nalatenschap) buiten onze empirische verkenning. Ons onderzoek had uitsluitend betrekking op alledaagse uitwisselingen. Wel konden de psychologische en emotionele aspecten die met het geven van geschenken, geld, hulp en gastvrijheid gepaard gaan onderzocht worden aan de hand van de extra gehouden intensieve gesprekken met een groep van 99 personen uit Amsterdam. Hierbij werd speciaal gelet op rechtvaardigheids- en billijkheidsgevoelens, die geuit werden naar aanleiding van geschenken en ontvangen goederen. Daarna wordt ingegaan op de beleving van wederkerigheid door ouders en kinderen en wordt deze in het licht gesteld van de eerdere theoretische inzichten. In de slotparagraaf trekken we enkele conclusies uit het kwantitatieve en kwalitatieve materiaal van ons onderzoek en plaatsen we onze bevindingen in een breder maatschappelijk kader.

Wederkerigheid in theoretisch perspectief

De belangrijkste theoretische inspiratiebron waarnaar steeds weer verwezen wordt als het gaat over wederkerigheid, is Bronislaw Malinowski. Volgens Malinowski (1922 en 1926) kent het principe van geven en nemen in menselijke relaties verschillende verschijningsvormen die variëren op een

dimensie van economische wederkerigheid. Dat wil zeggen dat de mate waarin men iets verwacht terug te krijgen voor wat men zelf gegeven heeft, verschilt. Aan het ene uiteinde van de schaal bevindt zich de 'pure' gift: het geven van objecten of diensten waarvoor men niet verwacht direct iets terug te krijgen. Het andere uiteinde is *barter* of ruilhandel; bij dit type transactie staat het element van wederzijds voordeel voorop en wordt onderhandeld over de equivalentie van de ruil. Tussen beide uitersten liggen nog zes andere soorten giften waarbij de partijen in meerdere of mindere mate iets terug verwachten. Volgens Malinowski correspondeert de economische dimensie van wederkerigheid met een sociologische dimensie: 'pure' giften zouden vooral gegeven worden binnen het primaire leefverband, bijvoorbeeld tussen man en vrouw, of tussen ouders en kinderen; hoe minder bloed- en buurtverwantschap, hoe anoniemer en zakelijker het type sociale relaties, hoe meer de gift op ruilhandel gaat lijken.

Anders dan Malinowski meent Marcel Mauss dat elke vorm van giftuitwisseling gekenmerkt wordt door de verplichting terug te geven. Het systeem van 'prestation totale' (Mauss 1950, 154) dat hij in sommige niet-Westerse culturen aantroef, bestond uit een uitgebreid, verschillende maatschappelijke domeinen omvattend systeem van wederzijdse uitwisseling. Een belangrijke functie van dit systeem was dat het mensen in staat stelde sociale relaties aan te gaan. Het systeem kende volgens Mauss drie verplichtingen: de verplichting te geven, de verplichting te ontvangen, en de verplichting terug te geven. Het principe van *do ut des* ligt dan ook ten grondslag aan alle soorten giften, ongeacht het type sociale relaties.

De socioloog Gouldner (1960 en 1973) maakt een onderscheid tussen de norm van wederkerigheid, waarbij equivalentie van hetgeen wordt uitgewisseld voorop staat, en de norm van weldadigheid of het geven van iets voor niets, waarbij men niet uit is op een directe tegengift of zonder dat de gift zelf weer een reactie is op een eerder ontvangen gift. De persoon die 'iets voor niets' wil geven, wordt vooral bewogen door de conditie van de ander, bijvoorbeeld zijn of haar behoefte. In onze samenleving krijgt niet iedereen vanzelf wat hem of haar toekomt, of wat hij of zij nodig heeft. Strikte wederkerigheid is niet in alle soorten relaties te verwachten, bijvoorbeeld niet in ouder-kindrelaties, bij bejaarden, zieken, geestelijk of lichamelijk gehandicapten. De norm van wederkerigheid schiet hier te kort. Hier is de andere norm noodzakelijk: de norm van weldadigheid.

Belangrijke elementen in wederkerigheidsrelaties zijn volgens Gouldner: 1) de waarde van het gegevene en daarmee de schuld die je oploopt wanneer je iets gekregen hebt; 2) de behoefte van de ontvanger op het moment van geven; 3) de hulpbronnen van de gever (deze zijn mede bepalend voor de waarde van het gegevene; je kunt bijvoorbeeld heel veel

geven, terwijl je het zelf nauwelijks kunt missen); en 4) de mate van vrijheid, of juist de beperkingen waaraan de gever onderhevig is: in hoeverre is de gift echt vrijwillig of toch een beetje afgedwongen, een verplicht nummer?

Van belang is ook de *tijdsperiode* tussen gift en tegengift. In de tussentijd kun je de hulpbronnen mobiliseren die je nodig hebt om adequaat terug te kunnen geven; verder geldt dat je degene die aan jou gegeven heeft in de tussentijd geen kwaad mag berokkenen. Het is een situatie van uitstaande verplichtingen. Hierbij kan *macht* een complicerende rol spelen. Zo kun je ervoor zorgen dat de ander aan je verschuldigd *blijft* doordat je bijvoorbeeld verhindert dat de ander teruggeeft. Of: door zelf de tegengift uit te stellen en daarmee de ander in het onzekere te laten over je bedoelingen, kun je een ander aan het lijntje houden. Uitwisselingsrelaties kunnen zeer ongelijk zijn, zozeer zelfs dat de machtige partij het recht meent te hebben op iets voor niets, door Gouldner een vorm van 'geïnstitutionaliseerde exploitatie' genoemd. Een andere manifestatie van negatieve wederkerigheid is het 'beantwoorden van ietsel': leer om leer, oog om oog, tand om tand, *lex talionis*.

Net als Malinowski ziet de antropoloog Sahlins (1974) reciprociteit als een continuüm van vormen van geven. De 'geest van de gift' beweegt zich van belangeloosheid aan de ene kant, naar het wederzijds streven naar eigenbelang aan de andere. Giften verschillen wat betreft de onmiddellijkheid waarmee iets terug wordt verwacht en de gelijkwaardigheid van de wedergift. Aan de hand van deze twee onderscheidingscriteria komt Sahlins tot een indeling in drieën: 'gegeneraliseerde reciprociteit' - het solidaire uiteinde van de schaal (Malinowski's pure gift) - waarbij er hoogstens vage verwachtingen bestaan over tijdstip, kwantiteit en kwaliteit van de wedergift: 'de verwachting van de tegenprestatie is onbepaald' (194). De aard van de wedergift is niet zozeer afhankelijk van wat de gever gegeven heeft, maar van wat hij of zij nodig heeft. Het gaat hier vooral om 'verwantschapsverplichtingen', het alledaagse geven binnen de intieme kring van verwanten en vrienden. 'Verwantschap gaat samen met goedgunstigheid' (196).

Op het midden van de schaal ligt 'evenwichtige wederkerigheid', vormen van directe uitwisseling, waarbij binnen een niet precies bepaalde tijdsduur iets van ongeveer gelijke waarde wordt teruggegeven. Deze vorm van wederkerigheid is meer economisch dan gegeneraliseerde wederkerigheid. De partijen benaderen elkaar vanuit verschillende economische en sociale belangen.

Aan de andere kant van het spectrum gaat Sahlins nog verder dan Malinowski; niet alleen puur op eigenbelang gericht geven, maar ook

vormen van toeëigening via bedrog of onder dreiging van geweld. Hij noemt dit in navolging van Gouldner 'negatieve reciprociteit'. Dit is de poging om straffeloos iets voor niets te krijgen. Het is de meest onpersoonlijke vorm van uitwisseling. Mensen ervaren elkaars belangen als tegengesteld en willen zoveel mogelijk van anderen profiteren.

Een recente bijdrage aan de sociale theorie van de sociaal-psycholoog Fiske (1991) kan een nieuw licht werpen op de verschillende aspecten van wederkerigheid. Volgens hem zijn er vier elementaire manieren waarop mensen betekenis geven aan wederkerigheid in sociale relaties. In het eerste model, dat van *gemeenschap*, ervaren mensen elkaar als gelijkwaardig. Men heeft een gevoel van gemeenschappelijke identiteit en solidariteit overheerst. Vaak gaat het om relaties tussen naaste familie en vrienden. Vanzelfsprekende zorg voor anderen, altruïsme en generositeit zijn belangrijke waarden. Wat je krijgt, hangt niet af van wat je bijdraagt, maar van je behoefte (vgl. Gouldners norm van weldadigheid). Het tweede model is geënt op gezag of *autoriteit*. Hier overheersen asymmetrische relaties, ongelijkheid in status en macht. De bovengeschieden hebben vaak allerlei privileges, kunnen zich van alles toeëigenen, van ondergeschikten van alles verlangen. Maar ook geldt *noblesse oblige*: superieuren geven aan ondergeschikten als demonstratie van hun morele adel. Mensen krijgen op basis van toegeschreven kenmerken zoals leeftijd, sekse, klasse, huidskleur, en dergelijke. Vanuit een derde model van *gelijkheid* worden relaties tussen mensen als egalitair ervaren. Hier geldt: voor wat hoort wat (vgl. Gouldners norm van wederkerigheid). Relaties worden gekenmerkt door strikte wederkerigheid. Ieder krijgt een gelijk deel, ongeacht behoefte. In het vierde, op de *markt* stoelende model tenslotte, maken mensen rationele afwegingen van nut, kosten en baten. Ze zijn uit op maximaal profijt. Betaling voor of uitwisseling van dingen gebeurt volgens een externe, objectieve maatstaf, bijvoorbeeld geld, of nut. Ieder krijgt naar rato van wat hij of zij zelf heeft geïnvesteerd.

Interessant is dat Fiske de modellen niet aan bepaalde domeinen of soorten sociale relaties koppelt. In principe kan elk model in elk domein of type relatie dominant zijn. Zo kunnen (aspecten van) privé-relaties bijvoorbeeld op het gemeenschapsmodel gebaseerd zijn, maar ook op het gelijkheids-, het autoriteits- of het marktmodel. Ook in de sfeer van arbeid en beroep kan in principe elk model worden aangetroffen.

Een meer aan de ideeën van Mauss verwante visie op wederkerigheid, en dan speciaal toegespitst op gezinsrelaties, is die van gezinstherapeuten Boszormenyi-Nagy en Spark (1973). Als een belangrijke constituent van het 'onzichtbare weefsel van loyaliteit' tussen gezinsleden beschouwen zij de wederzijds gevoelde verplichtingen. Gevoelens van loyaliteit, solidariteit

en onderling vertrouwen zijn afhankelijk van de stilzwijgende boekhouding van geven en ontvangen tussen gezinsleden. De stille boekhouding van gezinsleden strekt zich uit over meerdere generaties. Wat ouders van hun eigen ouders niet gekregen hebben, trachten zij aan hun kinderen wel te geven. De tekorten die de kinderen op hun beurt ervaren, compenseren ze weer door meer te geven aan hun eigen nageslacht, enzovoort. Er is sprake van een 'transgenerationale boekhouding van verdiensten' (55).

Wanneer wij al deze verschillende theorieën over wederkerigheid in het sociale leven schematisch willen ordenen, dan komen twee dimensies naar voren: 1) de mate van directheid of indirectheid van de wederkerigheid; en 2) het tijdsverloop tussen gift en tegengift, dat loopt van zeer kort (in het hier en nu) tot zeer lang (zelfs tot na iemands dood). Met deze twee dimensies zijn zowel de wederkerigheidsrelaties uit de door Malinowski en Mauss beschreven maatschappijvormen te plaatsen als de moderne vormen van wederkerige solidariteit in de verzorgingsstaat: de marktruil en directe inkomstenoverdrachten en de indirecte vormen van wederkerigheid, die via talloze collectieve verzekeringssystemen tot stand zijn gekomen.

In schema:

	<i>hier en nu</i>	<i>later</i>
<i>direct</i>	goederenruil (barter)	giften
<i>indirect</i>	marktruil, bijstands- uitkeringen	sociale verzekeringen, ouderdomspensioen

Wat betreft de relatie tussen ouders en kinderen: elke ouder bevindt zich in een asymmetrisch verplichte positie ten opzichte van zijn of haar kinderen. 'Het kind heeft een bron van onverdiende rechten' (Boszorényi-Nagy & Spark 1973, 55). De samenleving verwacht van kinderen niet dat zij ouders in alle opzichten met gelijke munt terugbetalen. Niettemin hebben zowel ouders als kinderen behoefte aan een enigszins eerlijke boekhouding. De vraag waaruit binnen de intrinsiek asymmetrische relatie tussen ouders en kinderen, de balans van geven en ontvangen tussen hen precies bestaat, is moeilijk eenduidig te beantwoorden. Ontsporingen binnen die relatie lijken echter steeds met deze moeilijk te bepalen balans van doen te hebben.

Later zullen we terugkomen op deze theoretische inzichten en op de vraag welke van deze verschillende inzichten het best passen bij wederkerigheid zoals ouders en kinderen die zelf beleven.

Twee patronen van sociale overdracht tussen ouders en kinderen

Het is van belang onderscheid te maken tussen twee principieel verschillende vormen van sociale overdrachten en wederkerigheid tussen de generaties. De eerste is de overdracht van generatie op generatie. Dit zullen we het *doorgeefpatroon* noemen. De tweede is de wederkerigheid, waarbij de oudere generatie eerst aan de jongere generatie geeft en vervolgens iets terug ontvangt. Dit noemen wij het *teruggeefpatroon*. De gevers en de ontvangers in de twee patronen verschillen: in het doorgeefpatroon ontvangen de ouders als gevers niets terug van hun eigen kinderen (maar ontvangen natuurlijk wel van hun ouders) en worden de ontvangers zelf gevers aan een nieuwe generatie ontvangers; in het teruggeefpatroon staan gevers en ontvangers in een blijvende wederkerigheidsrelatie tot elkaar, waarin de uitwisseling van giften (in natura of in baar geld) een centrale rol speelt.

Het doorgeefpatroon

In onze moderne samenleving zijn ruwweg drie perioden in de levensloop te onderscheiden, waarin de balans van het geven en het ontvangen van materiële en immateriële goederen varieert. In de eerste periode krijgen we veel, daarna is er een soort neutrale zone en in een derde periode wordt er veel weggegeven.

Als kind krijgen we meer dan we geven of zelfs kunnen geven. We 'krijgen' een opvoeding, ouders betalen voor ons het schoolgeld, we worden overladen met cadeaus als we jarig zijn (waarbij overigens ook familieleden en vrienden hun bijdrage leveren) en ouders geven, als het goed gaat, nog lange tijd hulp en steun. Het zou kunnen zijn dat deze stroom in één richting onbewust wordt gevoed doordat ouders onzeker zijn over het feit of hun kinderen hun eigen leven, waar ze immers niet om gevraagd hebben, wel als een geschenk ervaren. Veel geven door ouders kan voortkomen uit schuldbesef of verantwoordelijkheidsgevoel. Het is bekend dat veel ouders willen dat hun kinderen het 'beter' krijgen dan zij het (ooit) zelf gehad hebben. Zij voeden hun kinderen daartoe op een bepaalde manier op, maar die zijn daar niet altijd van gediend, zodat de kinderen zich op hun beurt weer voornemen om het 'beter' te doen dan hun eigen ouders, enzovoort. Veel mislukte opvoedingspatronen en

misverstanden tussen generaties zijn van deze goede voornemens het gevolg.

Als we eenmaal opgegroeid zijn en op eigen benen hebben leren staan (ongeveer tussen de zestien en de vierentwintig jaar), komt er een periode van scheiding en verzelfstandiging. Men begint een eigen huishouding, waarbij de intensieve relaties tussen de twee generaties verminderen. Zowel kwalitatief als kwantitatief verandert het relatiepatroon van jonge zelfstandigen van verticaal naar horizontaal. Er ontstaan meer ruilrelaties met leeftijdgenoten en vrienden. Het geven en ontvangen tussen de generaties wordt voor een tijd naar de achtergrond gedrongen. Dit lijkt een neutrale zone te zijn, die benut wordt om afstand te nemen van elkaar. Zoals uit ons onderzoek blijkt is ook in deze periode wel sprake van geefgedrag over en weer, maar de balans ziet er totaal anders uit dan in de vroegere fase van het krijgen.

De derde periode wordt weer gekenmerkt door een twee-generatie-gezinssituatie, waarin de vroegere kinderen nu zelf ouder zijn geworden en op hun beurt veel geven aan hun kinderen. Wat ze vroeger ontvangen hebben, geven ze nu door aan een nieuwe generatie. Waar het bij dit doorgeef-patroon om gaat is het cruciale gegeven dat de gevers en de ontvangers zelf niet in een wederkerigheidsrelatie staan ten opzichte van elkaar. Kinderen geven niet iets terug aan hun ouders, maar geven iets door aan een nieuwe generatie van kinderen. Hier kan dus niet in strikte zin van ruil of wederkerigheid gesproken worden, hooguit in metafysische zin: leven is leven doorgeven, is doorgaan met geven. De sociale en andere erfenissen worden zo van generatie op generatie overgedragen en het is belangrijk te weten langs welke wegen en patronen deze intergenerationele overdracht in materieel en immaterieel opzicht verloopt.

Het teruggeefpatroon

Het tweede patroon van wederkerigheid heeft uitsluitend betrekking op het geven en ontvangen tussen generaties onderling: van oud naar jong en van jong naar oud, gerekend naar een gehele levensperiode. Hier slaat de balans rechtstreeks terug op gevers en ontvangers zelf, maar vanwege de lange duur van de wederkerigheidsrelatie is het een balans die zich slechts zeer moeizaam laat aflezen. Geven ouders aan hun kinderen in de verwachting dat zij, wanneer zij oud en gebrekkig geworden zijn, een beroep kunnen doen op hun kinderen ter kwijting van hun opgespaarde goodwill? Is deze verwachting expliciet of blijft zij soms een leven lang impliciet? Geldt het 'wie goed doet, goed ontmoet' ook voor ouders en opvoeders? Of is de moderne samenleving zodanig ontwikkeld, dat van de van oudere culturen overgeleverde vanzelfsprekendheid in de verplichtingen tussen

ouders en kinderen afgeweken kan en mag worden? Wordt het levenspatroon van beide generaties opgevat als een berekenbare ruil of blijven spontane giften zonder directe berekeningen bestaan? Worden generaties bij veranderde financiële mogelijkheden en betrekkingen, onder andere onder invloed van de verdelende en verzorgende overheid, meer calculerend ten opzichte van elkaars bijdragen en afdrachten? Waar sprake is van ruil en wederkerigheid, al of niet bewust en expliciet gemaakt, is tevens sprake van rechtvaardigheidsgevoelens, die betrekking hebben op hetgeen ieder ten deel valt. Vooral in gezinssituaties waar sprake is van meer dan één ouder en meerdere kinderen, kunnen er zeer ingewikkelde onderlinge schuldbalansen ontstaan. De rol die dergelijke rechtvaardigheids- of billijkheidsgevoelens en de daarbij behorende argumenten spelen, vormen een belangrijk aspect van dit teruggeefpatroon. Een gedeelte van de reeks van vragen, die gesteld kunnen worden ten aanzien van dit tweede patroon, zullen we in dit artikel beantwoorden met behulp van een door ons verricht verkennend onderzoek naar het geefgedrag van Nederlanders.

Wat geven ouders en kinderen aan elkaar?

De algemene vraagstelling van het onderzoek naar het geefgedrag van Nederlanders viel in enkele deelvragen uiteen. 1) Wat is het sociologisch profiel van gevers en ontvangers? 2) Wat en hoeveel wordt gegeven en aan wie? Wat en hoeveel wordt ontvangen en van wie? 3) Bestaat er een samenhang tussen het profiel van gevers en ontvangers en de aard van het geefobject? 4) Binnen welk type sociale relatie en in welke context wordt gegeven? 5) Welke vormen van directe geefrelaties zijn blijven bestaan, ondanks de in de verzorgingsstaat toegenomen indirecte collectieve solidariteit?

Het onderzoek had betrekking op geven en ontvangen in alle sociale relaties, maar binnen deze ruime vraagstelling is het mogelijk een *close up* te geven van de relatie tussen ouders en kinderen. Wat ouders aan kinderen geven en kinderen aan ouders komt daarbij echter in een vergelijkend perspectief te staan ten opzichte van andere geefrelaties. In de resultaten van het onderzoek valt meteen op dat in vergelijking met andere relaties ouders heel veel geven aan hun kinderen. Dit betreft zowel materiële geschenken en geldbedragen, alsook gastvrijheid, hulp en zorg. Kwantitatief gezien staan de giften van ouders aan kinderen bijna steeds bovenaan als men de vraag stelt: aan wie werd iets gegeven? Het tweede dat opvalt is dat de informeel gegeven goederen- en geldstroom overwegend één richting uitgaat: van ouders naar kinderen, en in veel mindere mate in

omgekeerde richting. Een uitzondering op dit patroon zijn specifieke vormen van hulp en zorg, die meer van kinderen naar ouders gaan dan omgekeerd. Deze eenzijdigheid in de kwantiteit van het geefpatroon kan geïnterpreteerd worden in het licht van de toegenomen welvaart van de oudere generatie na de oorlog en van de formele staatszorg, die naast de familiale solidariteit van vroeger is gekomen. Het betekent echter niet dat verwachting van wederkerigheid geheel is verdwenen (zie hierna).

Het geven van geschenken en geld

Ons onderzoek maakt het mogelijk om een rangorde aan te geven van de frequentie waarin bepaalde personen aan anderen iets geven. Geschenken worden het meest gegeven aan vrienden en men ontvangt ook het meest geschenken van vrienden. Het betreft hier grotendeels kleinere cadeaus. Ouders komen op de tweede plaats wat betreft het geven en kinderen zijn na de vrienden de meest frequente ontvangers. Wanneer men echter de gemiddelde geldwaarde van de geschenken bekijkt, nemen de geschenken tussen echtgenoten en partners de eerste plaats in, direct gevolgd door die van ouders. Ouders geven meer aan kinderen dan omgekeerd. De gemiddelde geldwaarde van de cadeaus van ouders aan kinderen was f140,- per maand, de gemiddelde waarde van de cadeaus van kinderen aan ouders was f50,-. Er is dus wel sprake van wederkerigheid, maar de balans slaat duidelijk door in één richting.

Als we kijken aan wie informele geldgiften worden gegeven dan zijn de meest-bedeelden de eigen kinderen, gevolgd door partners, broers en zussen en overige familieleden. De grotere geldbedragen blijven beperkt tot de eigen intieme kring. Het elkaar financieel helpen in deze kring is niet verdwenen, ondanks de vaak gesignaleerde verbrokkeling van de gezinsbanden en de individualisering. Er blijft sprake van ruime financiële steun, die in eerste instantie gaat van oud naar jong, van ouder naar kind (zie tabel 1).

Tabel 1. *Gemiddeld geldbedrag geschonken aan en ontvangen van*
(periode januari - september 1992)

	Geschonken aan:	Ontvangen van:
partner	268,57	243,33
eigen kinderen	529,85	65,74
ouders	70,83	561,17
broer/zus	233,26	47,19
overige familie	131,09	162,26
vrienden	109,97	85,52
kennissen	36,74	98,83
collega's	17,67	60,00
buren	136,22	82,50
charitas	56,39	25,00
kerk	290,29	--

Oudere mensen boven de vijftig jaar hebben gemiddeld de hoogste bedragen gegeven aan hun eigen kinderen (f671,-), direct gevolgd door bijdragen aan broer en zus (f523,-). Hoewel het gemiddeld bedrag aan de eigen kinderen bij de hoogste inkomensgroepen hoger is dan bij de andere inkomensgroepen, is het gemiddeld bedrag dat in de laagste inkomensgroepen wordt gegeven aan de eigen kinderen aanzienlijk: f687,- bij de hogere tegenover f574,- bij de lagere inkomensgroepen.

De inkomenspositie van jongeren in onze samenleving is niet heel slecht. Naast inkomsten uit eigen werk (of uit bijbaantjes) en/of uit uitkeringen van de staat, ontvangen jongeren op informele wijze nog regelmatig financiële bijdragen van hun ouders. De welvaart en de staatsverzorging hebben de ouderlijke financiële steun niet vervangen, maar de drie inkomstenbronnen vormen tezamen de financiële bestedingsruimte van de jongeren.

Gastvrijheid

Het verlenen van gastvrijheid is bij uitstek een deugd die in wederkerige patronen in stand wordt gehouden. Dit is in ons onderzoek het sterkst zichtbaar tussen vrienden. Vrienden nodigen het meest frequent vrienden uit om te komen eten en hebben ook het meest frequent hun vrienden voor een langere periode als gast thuis te logeren. Deze groep wordt op aanzienlijke afstand gevolgd door ouders en kinderen, waarbij nog twee dingen opvallen: ouders worden iets frequenter uitgenodigd dan kinderen en vrouwen zijn veel vaker dan mannen de uitnodigende partij, mannen vaker dan vrouwen de genodigde partij (zie tabel 2).

Tabel 2. *Wie heeft wie uitgenodigd om te komen eten (over de periode van een maand, verdeeld naar geslacht en opleidingsniveau, in percentages).*

Genodigden:	Uitnodigende partij		Opleidingsniveau		
	man	vrouw	laag	midden	hoog
vrienden	59	78	36	70	84
ouders	35	28	26	36	27
kinderen	23	22	36	17	22
overige familie	32	30	36	27	30
broer/zus	12	20	17	17	16
kennissen	11	8	5	8	15
collega's	10	4	-	5	14
buren	2	7	5	3	8

Anders dan bij het geven van geld komt de familie hier dus niet als de meest begunstigde partij naar voren. Er bestaat een duidelijk sociaal patroon in het uitnodigen: vrienden worden het vaakst uitgenodigd; vrouwen nodigen vaker uit dan mannen. Midden- en hogere opleidingsniveaus nodigen vrienden twee keer zo vaak uit als lager opgeleiden en het uitnodigen van vrienden is sterk generatiegebonden: jongeren nodigen vrienden twee keer zo vaak uit als ouderen.

Ongeveer een derde van de respondenten heeft in vier weken tenminste één keer een familielid te eten gehad. Ouders zijn iets vaker de genodigde partij dan eigen kinderen.

Logeerpartijen geven eenzelfde patroon te zien. Vrienden en overige familieleden scoren hierbij het hoogst. Vrouwen zijn gastvrijer voor vrienden, ouders, broers en zussen dan mannen. Ouders worden echter iets minder vaak uitgenodigd om te blijven logeren bij hun kinderen dan omgekeerd. De frequentie van het te logeren vragen van ouders is beduidend lager dan het te logeren vragen van overige familieleden, hetgeen er op zou kunnen duiden dat de wederkerigheidsverwachting-op-lange-termijn (kinderen nemen hun ouders gastvrij op in hun eigen huis) aan het verdwijnen is in tegenstelling tot de financiële steun, die ouders hun kinderen blijven geven. De onuitgesproken schuldbalans tussen ouders en kinderen blijft in het voordeel van kinderen uitvallen.

Het geven van hulp en zorg

Ook bij het geven van hulp en zorg zijn bepaalde patronen waarneembaar. Terwijl bij gastvrijheid de buren er bekaaid afkwamen, omdat zij maar

zelden voor het eten werden uitgenodigd, komt burenhulp in redelijke mate voor. Men helpt elkaar met speciale zaken: klussen, oppas en het doen van boodschappen. Familieleden worden weer vaker met andere dingen geholpen. Tabel 3 geeft het overzicht van het percentage begunstigde groepen, die bepaalde hulp of zorg ontvingen.

Tabel 3. *Aan wie werd welke hulp geboden? (begunstigde groepen naar soort hulp en zorg, in percentages)*

	<i>Begunstigden</i>							
<i>Soort hulp:</i>	kind	ouder	br/zus	ov.fam	vriend	kennis	coll	buren
klussen	24	13	17	15	11	17	16	20
oppas	20	12	24	20	21	18	22	20
zorg	14	24	15	16	11	12	4	16
psych.hulp	8	12	8	18	20	19	30	14
verhuizen	19	9	14	8	13	7	8	6
vervoer	5	11	9	6	9	6	10	7

Familieleden worden het meest geholpen met hulp aan het huis (klussen en verhuizen) en in het huis (oppas en zorg). (Groot)ouders passen vaak op de kleinkinderen. Zij worden op hun beurt geholpen met klussen, boodschappen doen en zorg en in iets mindere mate met psychische steun. De balans van wederkerigheid tussen ouders en kinderen lijkt hier in evenwicht en komt dicht in de buurt van een bewuste ruil: voor wat hoort wat. Het patroon van psychische hulp is echter opvallend. Deze wordt eerder gegeven aan overige familieleden en vrienden dan aan rechtstreekse verwanten (ouders en kinderen). Wederkerigheid in hulp en zorg tussen ouders en kinderen mag kennelijk niet te intieme vormen aannemen. Uit de interviews blijkt dat het bij psychische hulp vooral gaat om 'lichtere' vormen zoals een ander wat opbeuren, een bemoedigend woordje. Langdurige en meer intensieve psychische hulp wordt vooral aan partners en vrienden geboden.

De balans tussen ouders en kinderen wat betreft hulp en zorg wordt door verschillende vormen in ere gehouden, waarbij de overwegend intieme zorg die ouders vaak behoeven niet per se door de kinderen gegeven wordt. De wederkerigheid die in niet-westerse culturen juist lag in de stilzwijgende ruil van het geven van (materiële) zorg aan kinderen en het

later ontvangen van oudedagsverzorging van kinderen is in onze moderne samenleving minder waarneembaar. Het is ook minder nodig, gezien de rol die staatsverzorging is gaan spelen voor de ouderen. Net als jongeren tenminste drie bestaansbronnen hebben in de hedendaagse verzorgingsstaat (uit eigen arbeid, van de overheid en informeel van de eigen ouders) zo hebben ook veel ouderen meer dan één bestaansbron: van de overheid, uit eigen vermogen gespaard (uit vroegere arbeid of via woningbezit), eigen opgebouwde pensioenen. Door deze bronnen zijn ze materieel minder afhankelijk geworden van hun kinderen. Hoewel dit niet impliceert dat ze ook psychisch onafhankelijk geworden zijn van hun kinderen (er blijft een verwachting van aandacht en verzorging bestaan) lijkt het wederkerigheidspatroon tussen ouders en kinderen, dat zo kenmerkend was voor vroegere samenlevingsvormen, te verminderen. Er is ook een andere interpretatie mogelijk, die gebaseerd kan worden op het kwalitatieve aspect van het geefgedrag: de subjectieve betekenissen die ouders en kinderen hechten aan het onderlinge geven en ontvangen van geld, goederen, gastvrijheid en hulp en zorg.

Wederkerigheid in de beleving van ouders en kinderen

Op grond van haar recente onderzoek concludeert Ali de Regt dat het idee van wederkerigheid in de ouder-kindrelatie aan legitimiteit verliest (De Regt 1993, 108). Beide partijen willen hun relatie niet in termen van ruil definiëren. Maar min of meer bewuste ideeën en intenties vertellen wellicht toch niet het hele verhaal, als het gaat om wederkerigheid. Misschien verdwijnt vooral de openlijke aanvaarding van de norm van wederkerigheid als basis voor de relatie tussen ouders en kinderen, zoals De Regt ook stelt, terwijl deze op verhulde wijze nog steeds een belangrijke rol speelt.

Een andere mogelijkheid die we hier willen suggereren, is dat wederkerigheid niet zozeer aan legitimiteit heeft ingeboet, maar van gedaante is veranderd. In verband met de stijging van de welvaart en de toegenomen zorg van staatswege, voor zowel ouders als kinderen, is de economische relatie tussen ouders en kinderen ingrijpend veranderd (De Regt 1993). Terwijl in vroeger tijd de meeste kinderen al op jonge leeftijd gingen verdienen en hun loon aan hun ouders afdroegen in ruil voor materiële en emotionele zorg, hebben ze deze economische functie inmiddels verloren. Mogelijk heeft deze ontwikkeling zijn weerslag op de inhoud van de wederkerigheidsbeleving van ouders en kinderen. Er wordt nog steeds geruild, maar anders dan vroeger.

Behalve de *inhoud* van wederkerigheid (wat wordt geruild), zou je ook nog de *modus* van wederkerigheid kunnen onderscheiden: de manier waarop het wederkerigheidsprincipe binnen concrete relaties gestalte krijgt, namelijk spontaan of berekend, globaal geschat of precies bijgehouden. Overheersen binnen ouder-kindrelaties de 'pure' gift, de norm van weldadigheid en gegeneraliseerde reciprociteit, of wordt er wel degelijk een wederzijdse boekhouding bijgehouden en geldt toch meer of minder expliciet een voor-wat-hoort-wat gedachte? Of zouden verschillende modi van wederkerigheid door elkaar kunnen optreden, zoals de theorie van Fiske suggereert? Laten we eens kijken naar de beleving van de (groot)ouders en kinderen uit ons onderzoek. We richten ons hier op geld, hulp en zorg, en gastvrijheid.

Geld

Geldgiften worden opvallend vaak verhuld, letterlijk verstopt in een reep chocola, in kunstig gemaakte schilderijtjes, keukenkastjes, messenbakken of jaszakken. Daar wordt een bepaald bedrag in achtergelaten dat op een moment dat de gever al verdwenen is, wordt ontdekt. Er is dan geen persoonlijke confrontatie meer tussen gever en ontvanger, zodat niemand openlijk in verlegenheid wordt gebracht. Bovendien kan de geldgift dan niet meer geweigerd worden, en dit is eveneens een belangrijk motief om de gift te verstoppert. De openlijke geldgift wordt als niet passend ervaren binnen persoonlijke relaties in de intieme levenssfeer (vgl. Webley en Wilson, 1989). 'Markt' en 'gemeenschap' (Fiske), economische en persoonlijke giften staan haaks op elkaar in de beleving van mensen. Door de geldgift te verstoppert wordt zij ontdaan van haar botte, puur economische betekenis en gereduceerd tot een persoonlijke blijk van affectie. Enkele voorbeelden:

Ja, m'n oma doet dat gewoon. Die weet gewoon dat ik krap zit en die zegt van, nou ja, ik kan er verder toch weinig mee, dus. Meestal, als ik er ben en ik ga weg, dan stopt ze gewoon wat in mijn zak, zonder dat ik het merk. Want ik wil het ook eigenlijk helemaal niet. Ik zeg: koop nou wat voor jezelf.

Mijn ouders hebben hier een weekeind gelogeed en toen ze weer weggingen en ik ging afwassen en het bestek opruimde, toen vond ik f200,- onder mijn messen. Ja, dat is dan weer m'n moeder. (...) In mijn pennebakje heb ik ook wel eens f100,- gevonden. (...) Ze doet dat gewoon omdat ze weet dat ik met weinig rond moet komen op dit moment, en eh, dat ik toch die ijskast volaad als ze komen. En dat is dan een beetje ter dekking van de onkosten.

Het laatste voorbeeld onthult een subtiële mengeling van altruïsme en eigenbelang: de gift dient enerzijds om de krap bij kas zittende dochter financieel wat te ondersteunen, maar zonder de gift blijft ook de ijskast leeg en zouden de ouders niet naar behoren kunnen worden ontvangen.

De verwantschapsverplichtingen behorend bij Malinowski's pure gift komen vaak in de uitspraken naar voren. Een paar illustraties: 'Mijn dochter geef ik geld, voor haar levensonderhoud. Die moet natuurlijk kunnen leven, ze had geen beurs meer en nou moet ze natuurlijk geld hebben om te leven. Ja, je moet toch zorgen voor je eigen familie, gewoon je plicht ook wel. Plicht tegenover je eigen kind, met genoeg.' 'Ja, zakgeldaanvulling. Plichtpleging. Het zijn je kinderen en daar geef je wat aan.'

Soms zijn er echter ook mengvormen van 'gemeenschap' en 'gelijkheid' (Fiske), of van verwantschapsverplichtingen en evenwichtige wederkerigheid zichtbaar. De volgende twee uitspraken bevatten deze beide elementen. Een vrouw die f2.200,- aan haar dochter leende: 'Dat kind moet gewoon geholpen worden zich een beetje in te richten. Ze doet ontzettend veel voor mij nu in deze situatie.' 'Ja, omdat je ze helpt, natuurlijk. Vanuit je ouderplicht. Maar wel terugbetalen, natuurlijk. Want het voordeel pakken, dat hoef ik niet te hebben, dat rentevoordeel. Maar niet cadeau, gewoon geleend.'

Uit de reacties van de kinderen op ouderlijke geldgiften spreekt regelmatig de notie van gegeneraliseerde - diffuse en in de tijd niet gespecificeerde - reciprociteit. Een vrouw die f300,- van haar ouders heeft gekregen: 'Dus toen zeiden m'n ouders van maak je niet druk, dat betalen wij wel. Dus dat geef ik ooit wel weer eens terug. Als ik het heb, mag ik het geven en als ik het voorlopig niet heb, nou, okay, dan maar niet. Ik denk dat als het niet echt zou lukken om het terug te geven vinden ze het niet echt een ramp.' Een man die f100,- van zijn moeder heeft gekregen: 'Ik wil wel terugbetalen, misschien niet geldelijk, maar op een andere manier.'

De beleving van de ouderlijke geldgiften is vaak enigszins ambivalent: de kinderen zijn er wel gelukkig mee, maar vinden het niet prettig afhankelijk te zijn. Ze zouden liever hun eigen boontjes doppen en op eigen benen staan (vgl. De Regt 1993).

Hulp en zorg

Ouders en kinderen helpen elkaar over en weer met klussen, huishoudelijke hulp, boodschappen, oppassen, psychische ondersteuning en aandacht. Meestal vindt men dat heel normaal, zij het niet altijd even leuk. Ook hier refereren zowel ouders als kinderen soms aan gevoelens van plicht. Er blijkt een subtiel verschil tussen ouderliefde of ouderplicht aan de ene kant

en plichtpleging aan de andere: 'Ja, vaderliefde maar weer, hè. Want je doet alles voor je kinderen. Witten, behangen, schilderen, wat heb ik niet allemaal gedaan.' Een man bood hulp aan zijn kinderen: 'Vervoer, helpen met wat laswerk, klussen. Omdat ze gewoon m'n hulp even nodig hadden. (Wat voelde u erbij, toen ze het vroegen?) Hè, gut, alweer. Niet met echte tegenzin, maar ook niet echte blijdschap. Plichtpleging dus.'

Kinderen vinden het tegenwoordig weliswaar niet meer vanzelfsprekend om voor hun hulpbehoevende of zieke ouders te zorgen - die zorg is voor een belangrijk deel door de staat overgenomen - maar wel om hun affectie te betuigen door regelmatig even langs te gaan, zo nu en dan een handje te helpen, even een praatje te maken: 'Mijn vader is momenteel erg ziek en dan ga ik elke dag even langs. Dat is meer tijd en aandacht. Gewoon er zijn, koffie drinken en een beetje leuteren, elke dag even een uurtje.'

Een 54-jarige vrouw die zowel haar dochter als haar moeder helpt, zegt dat in het eerste geval 'gewoon', en in het tweede uit plichtsgevoel te doen. De slechte fysieke toestand van haar moeder lijkt voor haar een dwingendere reden om hulp te bieden, dan de drukke werkzaamheden van de dochter:

(Over de hulp aan haar dochter) 'Ze heeft veel wisseldiensten. En dan heb ze wel eens een vrije dag en dan heb ze zo'n baal strijkwerk. En dan zeg ik, nou ik help je even. (Vind u het leuk om het voor haar te doen?) Ja, hoor, anders doe ik het niet, hè. (Het kon ook zijn dat u het als plicht voelde?) Nee, als ik het als plicht voelde, dan deed ik het niet meer. Nee, ik doe het gewoon. (En als u uw moeder helpt in huis, kunt u zeggen waarom u dat doet?) Ze kan het niet meer alleen, hè. Ze wordt ouder. Ze kan moeilijk bukken. Ze is op. Ik vind het niet meer als mijn plicht.'

Ook hier zien we mengvormen tussen de vanzelfsprekende zorg voor familieleden die het nodig hebben, en overwegingen van evenwichtige wederkerigheid: 'Ik ga regelmatig naar mijn moeder toe. Een beetje als praatpaal fungeren. Ze heeft aandacht nodig. (Hoe vind je het om die te geven?) Ja, dat vind ik prima. Ja, ze heeft mij ook aandacht, extra aandacht gegeven als ik het nodig had. Nu heeft zij het nodig. Het is niet meer dan vanzelfsprekend om daar dan heen te gaan.' (Over vervoer van ouders naar de dokter) 'Ja, een soort plicht tegenover je ouders. Dat hebben ze voor jou ook gedaan. Het is leuk, als je dat even voor ze kan oplossen.'

Ouders of kinderen bieden elkaar niet altijd de gewenste soort of mate van hulp of affectie. Affectie wil men behalve van een eventuele partner, toch het liefste van de eigen naaste familie ontvangen en daar schort het wel eens aan: 'Mijn eigen moeder heeft geen tijd voor me. Ik ben laatst bij

de buren geweest, die hebben me uitgenodigd voor de koffie. Vond ik erg leuk, maar toen ik thuis kwam, vond ik het erg, want dan zit ik te denken: niet eens mijn eigen moeder, maar iemand anders doet dat wel.'

Gastvrijheid

Minder dan bij hulp en zorg komen hier de diep gevoelde ouder- of kinderplichten naar voren. Dat is inherent aan het thema. De gewone, alledaagse gastvrijheid, het over en weer bij elkaar eten of logeren, is in veel gevallen niet echt *nodig*, terwijl hulp en zorg dat karakter dikwijls veel meer hebben (maar ook weer niet altijd). Hulp en zorg worden vaak als onontbeerlijker beleefd dan gastvrijheid, tenzij deze zelf de vorm van hulp of zorg aanneemt (zoals het bieden van onderdak aan mensen in nood). 'Gewone' gastvrijheid heeft met het 'gewone' geschenk gemeen dat het redundant is (Cheal 1988): je kunt er wel buiten, al is het natuurlijk leuker als dat niet hoeft. Niet te verwaarlozen is bovendien de sociale functie van gastvrijheid; het houdt banden in stand: (Kun je iets zeggen over wat het voor jou betekent om bij je moeder te eten?) 'Ja, het aanhalen, aanhouden van de band. Zij kan weer even zorgen voor ons, vertroetelen en dat laat ik dan graag toe.'

Hoe ouders en kinderen onderlinge gastvrijheid ervaren, staat of valt met de aard van de banden die er tussen hen bestaan. Daarom zien we in de uitspraken van de respondenten ook alle mogelijke variaties in beleving, van pure plichtpleging tot het werkelijk leuk vinden de ander(en) eens lekker te verwennen. Of, alweer, een mengvorm: (Over het contact met moeder, die eens per 4 à 5 weken komt eten) 'Gedeeltelijk een verplichting en van de andere kant het contact onderhouden en ook wel gezellig.' 'Uit een soort verantwoordelijkheidsgevoel, omdat ik haar enigste zoon ben, dus vandaar. Maar ook omdat het gezellig is.'

Het bieden van gastvrijheid is vaak een verhuuld verzoek om aandacht of medeleven. Ouders hebben soms meer behoefte om door middel van gastvrijheid de banden te consolideren dan kinderen (het omgekeerde komt natuurlijk ook voor). De behoeften op dit vlak lopen niet altijd parallel. 'Dan belt mijn moeder op en dan zegt ze: zullen we morgen bij mij pannekoeken eten? Dat is sinds mijn vader overleden is vaak, zeker wel drie keer per maand. Ze kan heel moeilijk alleen zijn. Ze vraagt soms wel heel veel aandacht. Soms is dat wel erg moeilijk om dat terug te geven, natuurlijk, hè.' 'Ik ben bij mijn ouders te eten geweest. Ik probeer daar een keer in de week, of in elk geval een keer per twee weken te eten. Onder het mom van gezellig aanwezig zijn.'

Ouders (moeders) maken vaak wat speciaals klaar om het hun kinderen naar de zin te maken. In de beleving van de kinderen is het soms vooral

een kwestie van gewoon mee-eten, 'gemakkelijk, dan hoeft ik niet te koken'. Wie er in dergelijke gevallen nu het meeste profijt heeft van de gastvrijheid, hoe de balans precies moet worden afgewogen, is een ingewikkelde kwestie. Affectie wordt geruild tegen gemak, maar als die affectie nu eens niet voldoende is of niet de gewenste vorm aanneemt? Dan valt de wederkerigheid moeilijk te wegen.

Conclusies

Ons kwalitatieve materiaal laat de volgende drie conclusies toe. Allereerst is het opvallend hoezeer financiële giften tussen ouders en kinderen (meestal van oud naar jong) verhuld worden: ze worden dikwijls verstopt en op die manier aan het directe interpersoonlijke contact onttrokken. Gevoelens van verlegenheid blijven beide partijen op die manier bespaard. Door taboeïsering en verhulling wordt het economische aspect van de geldgift getransformeerd in een persoonlijk gebaar.

Ten tweede zien we dat typen van affectieve ruil, zoals die belichaamd worden in wederzijdse hulp en zorg en gastvrijheid, nog springlevend zijn, met sterke over en weer gevoelde verplichtingen die wisselend worden beleefd: van positief gevoelde plicht tot pure plichtpleging.

In de derde plaats blijkt dat wederkerigheid in ouder-kindrelaties niet louter of zelfs overwegend op solidariteit en behoefte is gegrondvest, zoals Malinowski en Sahlins meenden, maar dat allerlei billijkheidsoverwegingen en gevoelens van 'voor wat hoort wat' wel degelijk ook regelmatig voorkomen, vaak vermengd met het eerste type overwegingen. Gegeneraliseerde reciprociteit komt voor, maar lijkt zich vooral te beperken tot de zeer diffuus gevoelde verplichting van kinderen om geldgiften aan hun ouders terug te betalen.

De aard van ons onderzoeksmateriaal laat geen historiserende interpretaties toe. Maar als we onze gegevens plaatsen tegen de achtergrond van uit ander onderzoek bekende historische veranderingen in de verhouding tussen ouders en kinderen (bijv. De Regt 1993), dan ontstaat het volgende beeld. Als gevolg van de toegenomen staatsverzorging is de economische noodzaak van financiële transacties tussen ouders en kinderen (wederzijds) verminderd. Kinderen die het ouderlijk huis verlaten hebben, willen niet meer economisch door hun ouders ondersteund worden; dat schept verplichtingen die ze als bedreigend ervaren voor hun autonomie. Omgekeerd zijn ouders voor hun verzorging en materiële positie doorgaans niet meer afhankelijk van hun kinderen. In de wederkerige ruil tussen ouders en kinderen is het element van puur economische noodzaak (grotendeels)

verdwenen. Daardoor is de betekenis van economische transacties tussen ouders en kinderen veranderd. Het affectieve en het symbolische aspect van hun onderlinge transacties is het economische aspect gaan overheersen.

Dat betekent niet dat de wederzijds gevoelde verplichtingen als zodanig verminderd zouden zijn; ze hebben alleen een andere *inhoud* (een ander object) en een andere *modus* (een andere uitingswijze) gekregen. Het zou kunnen zijn dat Malinowski en Sahlins gelijk hadden en dat in niet-westerse culturen, en misschien vroeger in onze eigen cultuur, de 'pure' gift, het gevoel van mechanische solidariteit, of van *Gemeinschaft* tussen gezinsleden, het als vanzelfsprekend voorzien in elkaars levensbehoeften, dominant waren. Men was zowel materieel als immaterieel sterk van elkaar afhankelijk, dus dit type wederkerigheid had een duidelijke functionaliteit. In de moderne verzorgingsstaat met zijn indirectere en collectieve vormen van solidariteit heeft dit type wederkerigheid tussen ouders en kinderen plaats gemaakt voor andere modi van wederkerigheid waarbij billijkheid en equivalentie een meer prominente rol zijn gaan spelen. Gefundeerde uitspraken hierover vereisen uiteraard een uitgebreid historisch en cultuurvergelijkend onderzoek.

Het idee van een stilzwijgende transgenerationale boekhouding lijkt het bredere kader waarbinnen in hedendaagse relaties tussen ouders en kinderen zowel solidariteits- als billijkheidsoverwegingen hun plaats hebben. De vanzelfsprekendheid van als noodzakelijk ervaren financiële transacties tussen ouders en kinderen is verdwenen. Maar dat houdt tevens een verandering in van de beoordelingsmaatstaven van wat als eerlijk en rechtvaardig wordt gevoeld binnen ouder-kindrelaties. Vroeger stond het precies afgebakende kostgeld of loon tegenover het vanzelfsprekend geboden voedsel en onderdak door de ouders, en daarmee was de weegschaal in balans. Tegenwoordig zijn de maatstaven niet meer zo duidelijk. Wederzijdse aandacht en affectie vallen moeilijker precies te wegen en af te wegen. Men voelt wel of ze al of niet in balans zijn, maar precieze criteria ontbreken.

Noten

1. Dit onderzoek is verricht in opdracht van het dagblad Trouw ter gelegenheid van het 50-jarig jubileum van deze krant. Aan 513 mensen werd schriftelijk een vragenlijst voorgelegd en daarnaast werden 99 mensen intensief onderzocht. Over onze bevindingen werd

tussen januari en april 1993 in een zestal afleveringen van Trouw verslag gedaan. Deze afleveringen zijn inmiddels gebundeld in een door het dagblad uitgegeven boekje getiteld *Geven in Nederland*.

Literatuur

- Boszormenyi-Nagy, I. & G.M. Spark, *Invisible Loyalties*. New York: Brunner/Mazel, 1973.
- Cheal, D., *The Gift Economy*. London: Routledge, 1988.
- Fiske, A.P., *Structures of Social Life. The Four Elementary Forms of Human Relations*. New York: The Free Press, 1991.
- Godbout, J.T., *L'esprit du don*. Paris: Editions La Découverte.
- Gouldner, A., The Norm of Reciprocity. *American Sociological Review*, 25 (1960), 160-178.
- Gouldner, A., The Importance of Something for Nothing. In: A. Gouldner, *For Sociology. Renewal and Critique in Sociology Today*. London: Allen Lane, 1973.
- Malinowski, B., *Argonauts of the Western Pacific*. London: Routledge, 1922.
- Malinowski, B., *Crime and Custom in Savage Society*. Patterson, NJ: Littlefield, 1926.
- Mauss, M. (1950) Essai sur le don. In: *Sociologie et Anthropologie*, Paris: Presses Universitaires de France, 1950, 145-279. (oorspronkelijke uitgave 1923. Eng.vert.: *The Gift. The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. London: Routledge, 1990)
- Regt, A. de, *Geld en gezin. Financiële en emotionele relaties tussen gezinsleden*. Amsterdam: Boom, 1993.
- Sahlins, M., *Stone Age Economics*. London: Tavistock, 1974.
- Simmel, G., *Soziologie, Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*, Vierte Auflage. Berlin: Duncker und Humblot, 1958. (oorspronkelijke uitgave 1908).
- Whebley, P. & R. Wilson, Social Relationships and the Unacceptability of Money as a Gift. *Journal of Social Psychology*, 129 (1989), 85-91.
-
-